

ÚSVIT LIDSKÝCH PRÁV: POČÁTKY DEBATY O LIDSKÝCH PRÁVECH VE ŠPANĚLSKÉ POZDNÍ SCHOLASTICE¹

P E T R Š T I C A

Počátky formulování konceptu lidských práv bývají nejčastěji ztotožňovány s osvícenstvím. Je známo, že chápání člověka coby nositele a adresáta práv, zejména práv na svobodu, nalézají svůj výraz v deklaracích, které vznikly v druhé polovině 18. století v souvislosti s americkou a francouzskou revolucí. Třebaže je přínos americké a francouzské revoluce a osvícenského myšlení pro debatu o lidských právech bezesporu zásadní, neměli bychom opomíjet diskuze o základních právech člověka, které lze najít již před osvícenstvím.²

Konrad Hilpert poukazuje na to, že se lidská práva v dějinách formulovala coby odpovědi na utrpení způsobovaná nebo umožňovaná státní mocí, jak je lidé společně zakoušeli v konkrétních dějinných okamžicích: „Prostřednictvím dějin zkušeností s bezprávím se ukázala určitá ohrožení ze strany státních a společenských mocí jako ohrožení, která mají charakter hlubokého zranění, stále se opakují a latentně přetrvávají, takže jsou zachyceny jako typické a jsou jednotlivě nebo v katalogích lidských práv shrnuty a fixovány jako poznatky, za něž nesmí lidstvo na své cestě „již nikdy více“ padnout.“³ Lidská práva jinými slovy „nacházejí svůj historický a normativní smysl ve snaze eliminovat základní zkušenosti s bezprávím“.⁴ Tyto „zásadní zkušenosti

¹ Článek vznikl díky podpoře Alexander von Humboldt Foundation.

² Srov. KRAUB, Christoph. Freiheit aller Menschen? Die Spanische Spätscholastik und der Kampf gegen die Sklaverei. In SPIEB, Christian (ed.). *Freiheit – Natur – Religion: Studien zur Sozialethik*. Paderborn: Schöningh, 2010, s. 85–112, 85.

³ HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie: Forschungsbeiträge zur ethischen Dimension der Menschenrechte*. Freiburg (Švýc.): Univ.-Verl., 2001, s. 25.

⁴ HOPPE, Thomas. Menschenrechte als Basis eines Weltethos? In HEIMBACH-STEINS, Marianne – LIENKAMP, Andreas – WIEMEYER, Johannes (ed.). *Brennpunkt*

s bezprávím“ se však „neartikulují“ až v 18. století v reakci na útlak ze strany absolutistického státu, nýbrž je nacházíme mj. již o téměř 250 let dříve. Zkušenost s obsazováním Nového světa a znepokojení nad tím, jakým způsobem tato kolonizace probíhala, podnítily na iberském poloostrově, jenž prožíval v této době nejen mocenskou expanzi a hospodářský vzmach, nýbrž také intelektuální a duchovní rozkvět, diskuzi o právech člověka.

Nejvýraznější aktéry této diskuze byli dominikáni Francisco de Vitoria a Bartolomé de Las Casas.⁵ V tomto článku bych chtěl stručně⁶ představit jejich úvahy a argumentace týkající se práv člověka, které lze chápat jako významný příspěvek v „dějinách debaty o lidských právech“ či jako jednu z prvních diskuzí na téma „práva člověka“. V závěru bych rád nastínil, jakým způsobem se tato raně novověká lidskoprávní debata mohla promítnout či se promítla do lidskoprávní debaty v 18. století.

1. Francisco de Vitoria – základy koloniální etiky

Francisco de Vitoria (1483–1546), zakladatel tzv. Salamanské školy, patří mezi nejvýznamnější zástupce španělské pozdní scholastiky.⁷ Zvyklostí salamanské univerzity bylo, že mezi povinnostmi zdejších profesorů náležely tzv. *relectiones* – veřejné přednášky pořádané mimo

Sozialethik: Theorien, Aufgaben, Methoden. Freiburg: Herder, 1995, s. 319–333, 320.

⁵ Srov. HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 63.

⁶ Jedná se o přehledové uvedení do tématu. Pro podrobnější seznámení s problematikou čtenáře odkazuji mj. na použitou literaturu.

⁷ K následujícímu srov. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie: Antike und Mittelalter*. 2. vydání. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, s. 344–346; k podrobnějšímu představení života a díla Francisca de Vitorii srov. HORST, Ulrich. *Leben und Werke Francisco de Vitorias*. In HORST, Ulrich – JUSTENHOVEN, Heinz-Gerhard – STÜBEN, Joachim (ed.). *Francisco de Vitoria. Vorlesungen I (Relectiones): Völkerrecht – Politik – Kirche*. Stuttgart: Kohlhammer, 1995, s. 15–99 (zde jsou k nalezení četné odkazy na další literaturu z jiných jazykových oblastí). K nemnoha pojednáním o Francisco de Vitoriovi a jeho díle v českém teologickém prostředí srov. články v *Salve* 4/2001 (DUKA, Dominik. Francisco de Vitoria OP, obhájce lidských práv a zakladatel mezinárodního práva. *Salve: revue pro teologii a duchovní život* 2001, roč. 11, č. 4, s. 47–51; HERNÁNDEZ, Ramón. Mezinárodní a amerikanistická nauka Francisca de Vitoria OP. *Salve: revue pro teologii a duchovní život* 2001, roč. 11, č. 4, s. 52–58; DE VITORIA, Francisco. Nástin individuálních a společenských lidských práv. *Salve: revue pro teologii a duchovní život* 2001, roč. 11, č. 4, s. 59–64), v souvislosti s problematikou migrace pak RETHMANN, Albert-Peter. Počátky etiky migrace. Francisco de Vitoria OP a Salamanská škola. *Salve: revue pro teologii a duchovní život* 2004, roč. 14, č. 1, s. 70–76.

běžné univerzitní kurzy, které byly určeny pro širší publikum. Vitoria, jenž působil v Salamance jako profesor teologie od roku 1526, se v nich opakovaně zabýval aktuálními tématy své doby. V akademickém roce 1538/1539 věnoval tyto *relectiones* otázce, zda a z jakých důvodů je kolonizace Západní Indie ze strany španělských konquistadorů legitimní. Kromě formulování vlastních důvodů, v němž hrála otázka práv důležitou roli, „předložil fundamentální kritiku do té doby platných ospravedlnění“⁸ španělské kolonizace.

Vitoria v *relectiones* nejprve rozporuje vybraná odůvodnění, která se v tehdejší Španělsku běžně vyskytovala.⁹ (1) Vyslovuje se proti tezi, že císař, jenž byl v té době současně španělským králem, je pánem celého světa. Podle něj tato teze, která nikdy v dějinách neodpovídala realitě, nemá oporu v přirozeném ani v Božím zákoně. Je navíc třeba vycházet z toho, že „i kdyby byl císař pánem světa, nesměl by proto obsadit provincie barbarů“.¹⁰ (2) Kriticky se Vitoria staví rovněž k oprávnění papeže udělovat panovníkovi určitá území. Tato teze souvisí s bulami Alexandra VI. z roku 1493, v nichž papež „daroval“ určená, nově objevená území v Západní Indii Španělům a zároveň tím „upravoval mocenské poměry na těchto územích“.¹¹ Podle salamanckého profesora papež „není pánem světa v politickém a časném smyslu, neboť disponuje jen takovou časnou mocí (*potestas temporalia*), nakolik je to potřebné pro správu *duchovních záležitostí*“.¹² (3) Třetí odůvodnění (*titulus*) se vztahuje na právo toho, kdo území objevil jako první (*ius inventionis*). Toto právo „hrálo zvláště důležitou roli v počátcích španělské expanze do zámořských území: Podle něj by – podobně jako je tomu u divoké zvěře, ryb a perel – měly území a krajiny náležet

⁸ HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 69.

⁹ Srov. DE VITORIA, Francisco. De Indis (Sectio Secunda. De titulis non legitimis, quibus barbari novi orbis venire potuerint in dicionem Hispanorum). In HORST, Ulrich – JUSTENHOVEN, Heinz-Gerhard – STÜBEN, Joachim (ed.). *Francisco de Vitoria. Vorlesungen II (Relectiones): Völkerrecht – Politik – Kirche*. Stuttgart: Kohlhammer, 1997, s. 370–541, zde 406–457; srov. rovněž HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 70–75, BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 363.

¹⁰ DE VITORIA, Francisco. De Indis, s. 407.

¹¹ BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Kolonialethik: Von der Kolonial- zur Entwicklungspolitik*. Paderborn: Schöningh, 1992, s. 56. K těmto papežským ediktům srov. podrobněji HÖFFNER, Joseph. *Kolonialismus und Evangelium. Spanische Kolonialethik im Goldenen Zeitalter*. 5. vydání. Trier: Paulinus-Verlag, 1972, s. 210–232.

¹² BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 363; srov. JUSTENHOVEN, Heinz-Gerhard. *Francisco de Vitoria zu Krieg und Frieden*. Köln: Bachem, 1991, s. 76–81.

tomu, kdo je nejdříve objeví a aktem zabrání viditelně vyjádří vůli je vlastnit.¹⁵ Ani tento argument Vitoria nepovažuje za přijatelný, neboť zabraná území měla již před příchodem kolonizátorů své správce a panovníky. (4) Další v tehdejší době rozšířený důvod pro legitimizaci kolonizace, který Vitoria podrobuje kritice, představuje odmítání křesťanské víry ze strany barbarů. Vitoria se vyjadřuje proti násilnému rozšiřování víry a v návaznosti na Tomáše Akvinského zdůrazňuje, že „víra je věcí vůle. Válka vedená z těchto důvodů by domorodé obyvatele (*indios*) vedla k tomu, aby víru předstírali a přijímali vnějškově, ale nemotivovala by je k víře z přesvědčení.“¹⁴ Mezi nelegitimními důvody kolonizace se v *relectiones* dále uvádějí (5) hříchy barbarů proti přirozenému zákonu či (6) možnost, že Bůh domorodce Španělům jednoduše vydal. Následně formuluje Vitoria oprávněné důvody (*tituli legitimi*) španělské expanze, a to na základě úvah o právech.¹⁵

(1) Prvním právem, které se týká španělských osadníků, je *ius peregrinandi*: Nikdo nemůže zabránit člověku v tom, aby se přistěhoval do jiné země a usadil se v ní. Jediným protiargumentem je, aby se tím původním obyvatelům nezpůsobily bezpráví a škody.¹⁶ Dalšími právy, která jsou s *ius peregrinandi* spojená, jsou právo na obchod (opět za předpokladu, že „s ním nejsou spojené žádné škody pro danou zemi“)¹⁷ a právo na společné užívání základních dober země. (2) Jako ústřední odůvodnění představuje Vitoria právo křesťanů na hlásání evangelia v zámořských provinciích.¹⁸ Ve svých úvahách Vitoria „rozlišuje mezi případem, že *indios* zvěstovanou víru nepřijmou, a případem, že Španělům brání zvěstovat evangelium. Pouze v druhém případě – ale také zde teprve po otevřeném zdůvodnění, intenzivním úsilí a za předpokladu opravdové nevyhnutelnosti – může být oprávněné vyhrožovat válkou, případně ji začít.“¹⁹ Oprávněnými důvody pro intervenci Španělů jsou podle Vitorii dále (3) ochrana domorodců, kteří se stali křesťany, před pronásledováním ze strany jiných domorodců

¹⁵ HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 71.

¹⁴ Tamtéž, s. 72–73.

¹⁵ Srov. DE VITORIA, Francisco. *De Indis (Sectio Tertia. De titulis legitimis, quibus barbari potuerint venire in dicionem Hispanorum)*, s. 456–489.

¹⁶ Srov. Tamtéž, III, 1, s. 461. Podrobněji k *ius peregrinandi* u Francisca de Vitorii srov. ŠTICA, Petr. *Migrace a státní suverenita. Oprávnění a hranice přistěhovalecké politiky z pohledu křesťanské sociální etiky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010, s. 255–258.

¹⁷ DE VITORIA, Francisco. *De Indis*, III, 2, s. 465.

¹⁸ Tamtéž, III, 8, s. 473.

¹⁹ HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 75.

nebo (4) možnost, že by se *indios* pro křesťanského panovníka sami dobrovolně rozhodli.

Vitoria se tedy s řadou soudobých odůvodnění kolonizačních válek neztotožňuje a formuluje vlastní důvody pro „legitimní španělskou expanzi do Nového světa“. Reflektuje ji přitom v interakci práv Španělů a práv domorodců. Pro naše téma je dále důležité, že Vitoria odmítá legitimizaci násilného obsazování Západní Indie na základě „barbarství indiánů“, jinými slovy na základě jejich „nedokonalého lidství“, což byla argumentace, s níž se bylo možné u tehdejšího španělského dvora setkat:²⁰

Bylo argumentováno, že tito barbaři jsou otroky od přirozenosti, neboť mají příliš slabý rozum na to, aby si sami vládli. Nato odpovídám, že Aristoteles jistě nemyslel, že lidé, kteří jsou v duchu slabí (*parum valent ingenio*), nejsou od přirozenosti svými vlastními pány a nevládnou nad sebou samými ani nad jinými věcmi. To znamená totiž otroctví v politickém a právním smyslu. Nikdo není otrokem od přirozenosti.²¹

K Vitoriovým základním východiskům patří, že svoboda a důstojnost je dána všem lidem, Evropanům stejně jako původním obyvatelům zámořských území, neboť všichni jsou Božími obrazy.²² Zdůrazňuje přitom nejen rovnost mezi lidmi, nýbrž i rovnost mezi národy.²³

Vitoriovy přednášky vzbudily brzy pozornost v politických kruzích. Císař Karel V. hned na podzim roku 1539 zaslal stížnost převorovi dominikánského kláštera v Salamance. Stěžoval si na zasahování do autority papeže a privilegií španělské koruny a nařídil vyšetřování, kde všude se myšlenky z *relectiones De Indis* vyskytují, s úmyslem zahladit po nich stopy. Není proto divu, že *relectiones* byly publikovány až po Vitoriově smrti, a to na území, které nespádalo pod pravomoc španělského krále (roku 1557 v Lyonu). Vitoria sám se – patrně coby následek těchto konfliktů – k problematice týkající se kolonizace v následujících letech již nijak nevyjadřoval.²⁴ Mariano

²⁰ Srov. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 364.

²¹ DE VITORIA, Francisco. *De Indis*, I, 16, s. 405.

²² Srov. KRAUB, Christoph. *Freiheit aller Menschen*, s. 93.

²³ Srov. SODER, Josef. *Die Idee der Völkergemeinschaft. Francisco de Vitoria und die philosophischen Grundlagen des Völkerrechts*. Frankfurt a. M.: Metzner, 1955, s. 82–83. Srov. KRAUB, Christoph. *Freiheit aller Menschen*, s. 91.

²⁴ Srov. HORST, Ulrich. *Leben und Werke Francisco de Vitorias*, s. 96–98.

Delgado však dokládá, že přes intervenci Karla V. nebyla etická diskuze kolonizace ve Španělsku podvázána, neboť Vitoriovi žáci, např. Melchior Cano či Bartolomé Carranza de Miranda, se následujícího roku k tomuto tématu ve svých přednáškách vrátili. Argumentovali v nich přitom obdobným způsobem jako jejich učitel.²⁵ O rezonanci Vitoriových *relectiones De Indis* svědčí rovněž fakt, že přes panovníkův zákaz se dochovala řada prepisů, díky nimž mohly být tyto texty posmrtně vydány.²⁶

2. Bartolomé de Las Casas – obhajoba práv domorodců

Další výraznou postavou diskuze o koloniální etice je Bartolomé de Las Casas (1484–1566). Třebaže ho s Vitoriou řada věcí spojuje – např. totožná doba působení, příslušnost k dominikánskému řádu či podobné myšlenkové zaměření –, jiné aspekty ho od salamského profesora odlišují: Zatímco v centru pozornosti Francisca de Vitorii stojí především otázka *legitimity invaze* Španělů do Nového světa a kritéria „spravedlivého obsazování území Západní Indie, případně legitimní koloniální války“ (*ius ad*), věnuje Bartolomé de Las Casas pozornost rovněž tomu, *jakým způsobem* kolonizace probíhá a k čemu během ní dochází (*ius in*).²⁷ Zatímco se univerzitní profesor Vitoria soustřeďuje na teoretické úvahy, které vznikají bez přímé osobní zkušenosti s průběhem kolonizace (a který je proto při formulování svých myšlenek odkázán na zprávy, jež z Nového světa přicházejí), je Bartolomé de Las Casas po mnoho let očitým svědkem obsazování Ameriky. Ačkoli Vitoriovy přednášky mají veřejný charakter a měly ve své době společenskou a vnitrocírkevní odezvu, patří k nasazení Bartolomé de Las Casas za práva *indios* vedle jeho spisů přímé politické intervence a konkrétní snahy o „alternativní postupy“ při misi původních obyvatel Západní Indie. Zatímco Vitoria na základě přirozenoprávní argumentace reflektuje zejména hranice vykonávání politické autority, Las Casas přímo protestuje proti imperialistické politice Španělska jako takové. V centru jeho úvah

²⁵ Srov. DELGADO, Mariano. Bartolomé de Las Casas (1484–1566). Weg, Werk und Wirkung. In DELGADO, Mariano (ed.). *Bartolomé de Las Casas: Werkauswahl*. Sv. 1: *Missionstheologische Schriften*. Paderborn: Schöningh, 1994, s. 11–33, 30.

²⁶ Srov. HORST, Ulrich. Leben und Werke Francisco de Vitorias, s. 97–98.

²⁷ Srov. OCKENFELS, Wolfgang. *Kolonialethik*, s. 53–82.

přítom stojí „dodržování práv indiánů“.²⁸ Poněvadž v tomto nasazení za práva *indios* hrála klíčovou úlohu jeho vlastní životní zkušenost,²⁹ představíme si jeho myšlenky týkající se lidských práv v souvislosti s jeho životními osudy.³⁰

Bartolomé de Las Casas je s obsazováním Nového světa spjat takřkajíc od svého dětství. Jeho otec a strýc se roku 1493 plavili s Kryštofem Kolumbem na jeho druhé cestě do Západní Indie. Svou první cestu na Hispaniolu (dnešní Haiti a Dominikánská republika) Bartolomé de Las Casas podnikl už ve svých osmnácti letech, nejprve zřejmě jako hledač zlata a posléze coby účastník válečných výprav. Brzy se stává správcem rozsáhlé *encomiendy* na Hispaniole, kterou získává jako „odměnu za své válečné angažmá“.³¹ Po svém kněžském svěcení (1507) dál tuto *encomiendu* spravuje a zároveň působí jako polní kaplan konquistadora Diego Velázqueze, jenž patřil mezi ty dobyvatele, kteří při obsazování nových území neváhali s použitím násilí. Ve vlastních vzpomínkách zařazuje Las Casas změnu svého postoje ve vztahu k *indios* do roku 1514 a uvádí ji v souvislosti s četbou knihy Sirachovcovy (Sir 34,21–27). Tato změna má však v jeho životě důležitou předehru v letech 1510–1512. Můžeme ji shrnout do čtyř bodů:³²

Jde na prvním místě o setkání s dominikány (1), kteří se pod vedením Pedra de Córdoby usazují na Hispaniole roku 1510. Córdoba se stává pro Las Casase blízkou osobou, snad dokonce jeho duchovním rádcem. Dominikánská komunita v Santo Domingu zároveň záhy razantně vstoupí do koloniální politiky (2). Las Casas ve svých vzpomínkách zmiňuje adventní kázání dominikána Antonia Montesina z roku 1511 obviňující kolonizátory z tyranie vůči domorodým obyvatelům. Montesino se v něm obrátil na své posluchače přibližně těmito slovy:

Žijete všichni ve smrtelném hříchu a zemřete kvůli krutosti a tyranii, kterou používáte na těchto nevinných. Řekněte, jakým oprávněním a jakým

²⁸ GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas und die Menschenrechte. *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaft*, 1998, roč. 39, s. 143–160, zde 144.

²⁹ Srov. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 366–367.

³⁰ K následujícímu srov. DELGADO, Mariano. Bartolomé de Las Casas (1484–1566). Weg, Werk und Wirkung. In DELGADO, Mariano (ed.). *Bartolomé de Las Casas: Werkauswahl*. Sv. 1: *Missionstheologische Schriften*. Paderborn: Schöningh, 1994, s. 11–35.

³¹ EGGENSPERGER, Thomas – ENGEL, Ulrich. *Bartolomé de las Casas: Dominikaner – Bischof – Verteidiger der Indios*. 2. vydání. Mainz: Matthias-Grünewald-Verl., 1992, s. 37.

³² Srov. DELGADO, Mariano. Bartolomé de Las Casas, s. 13–18.

právem držíte tyto *indios* v tak krutém a strašném otroctví? Co vás zmocňuje k tomu, abyste vedli proti těmto lidem, kteří ve vlastní zemi žili v míru a pokoji, opovržením války? [...] Proč je držíte pod takovým útlakem a vyčerpáním, nedáváte jim najíst a neléčíte je z jejich nemocí, které získali kvůli přemíře práce, již jste jim naložili? [...] Nejsou to lidé? Nemají duši obdařenou rozumem? Nejste povinni je milovat jako sebe samé?³³

Třebaže k historicitě a přesné podobě kázání musíme přistupovat s určitou zdrženlivostí, je jisté, že angažmá dominikánů za obranu *indios* vzbudilo u Španělů bouřlivé reakce. Kolonizátoři si stěžovali u španělských řádových představených a požadovali omezení kazatel-ské činnosti pro řeholníky v Santo Domingu. Ti však šli naopak ještě dále a odmítli udělovat rozhřešení těm kolonizátorům, kteří na svých *encomiendách* drželi domorodce v otrockých podmínkách. Konflikt se proto přenesl i na evropský kontinent. K vyjasnění sporu svolal král Ferdinand do Burgosu komisi, která roku 1512 formulovala tzv. *Leyes de Burgos*, první právní předpisy upravující přístup a zacházení kolonizátorů s domorodým obyvatelstvem. Tyto zákony byly výsledkem kompromisu různých zájmových skupin a argumentů a obsahovaly „sedm bodů: 1. Indiáni jsou svobodnými poddanými španělského krále, nikoli otroky. 2. Mají být vyučováni ve víře. 3. Mohou být zadržováni k užitečné práci, ale jejich evangelizace by jim neměla přinášet žádné utrpení. 4. Práce musí být únosná, přerušovaná časem na odpočinek (přes den i přes rok). 5. Indiáni smějí mít nadále svůj domov a vlastnictví. 6. Kvůli lepšímu úspěchu evangelizace mají indiáni žít v úzkém společenství s osadníky (v *encomiendách*). 7. Za svou práci musí dostávat mzdu.“³⁴ Zákony nerušily systém *encomiend*, ale snažily se v rámci tohoto systému zaručit *indios* lidsky důstojné zacházení.³⁵ Již na konci roku byly nicméně tyto předpisy zmírněny (a navíc byly od počátku na zámořských územích jen zřídka dodržovány). V každém případě však nasazení (některých) misionářů za obranu práv *indios* obrátilo pozornost k eticky palčivým (a doposud více méně opomíjeným a přehlíženým) souvislostem kolonizace.

³³ Citováno podle: DELGADO, Mariano (ed.). *Gott in Lateinamerika: Texte aus fünf Jahrhunderten. Ein Lesebuch zur Geschichte*. Düsseldorf: Patmos, 1991, s. 146–150, 146–147.

³⁴ OCKENFELS, Wolfgang. *Kolonialethik*, s. 70–71.

³⁵ Srov. EGGENSPERGER, Thomas – ENGEL, Ulrich. *Bartolomé de Las Casas*, s. 55.

Las Casas patrně adventnímu kázání Antonia Montesina nebyl osobně přítomen,³⁶ je nicméně pravděpodobné, že se o obsahu kázání nejen brzy dozvěděl, nýbrž události s ním spjaté rovněž „na vlastní kůži“ zakusil. Lze předpokládat, že rovněž jemu jako *encomendero*vi odepřel jeho zpovědník z dominikánské komunity v San Dominigu rozhršení. Delgado tuto skutečnost řadí mezi události, které měly na utváření jeho postoje k právním *indios* důležitý dopad (3). Roku 1512 zaznamenal Las Casas ještě jednu zkušenost, která přispěla k proměně jeho postojů: stal se očitým svědkem brutálního masakru domorodců v Caonao (4).³⁷ Jeho „první obrácení“³⁸ je proto dovršením pozvolného osobního procesu a také částečně zrcadlí vývoj v církevní a společenské diskusi kolonizace.

Las Casas se následně vzdává svých *encomiend* a začíná pranýřovat nespravedlnosti páchané na *indios*.³⁹ Angažuje se v boji proti systému *encomiend*, jež se pro něj od té doby stává jeho „životním úkolem“.⁴⁰ Roku 1515 odjíždí s Antoniem Montesinem do Evropy s úmyslem stěžovat si na nedodržování zákonů sjednaných v Burgosu a poukázat na jejich nedostatky. Poněvadž jeho nasazení za dodržování práv domorodců nemá úspěch, vrací se roku 1517 opět do Evropy, aby znovu intervenoval u španělského krále a připravoval zde plány pro nenásilnou misii na území dnešní Venezuely. Tento projekt však končí neúspěchem.

Roku 1522 vstupuje Las Casas v Santo Domingu do dominikánského řádu. Na dalších přibližně deset let se víceméně stahuje z veřejného dění,⁴¹ věnuje se pastoraci a studiu. Přibližně od roku 1535 podniká misijní cesty po Střední Americe a na území dnešní Guatemaly činí další pokus o nenásilnou misii.⁴² V souvislosti se snahou získat misionáře

³⁶ Srov. DELGADO, Mariano. Bartolomé de Las Casas, s. 27.

³⁷ Srov. tamtéž, s. 16–18.

³⁸ Srov. GILLNER, Matthias. *Bartolomé de Las Casas und die Eroberung des indischen Kontinents: Das friedensethische Profil eines weltgeschichtlichen Umbruchs aus der Perspektive eines Anwalts der Unterdrückten*. Stuttgart: Kohlhammer, 1997, s. 31–33. V literatuře se uvádí další dvě obrácení: „druhé obrácení“ je spojováno se vstupem Bartolomé de Las Casas do dominikánského řádu, „třetí obrácení“ je dáváno do souvislosti s odmítáním otroctví jako takového, včetně otroctví Afričanů (k tomu viz dále).

³⁹ Srov. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 367.

⁴⁰ GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 149.

⁴¹ Srov. EGGENSPERGER, Thomas – ENGEL, Ulrich. *Bartolomé de Las Casas*, s. 69–71.

⁴² Je třeba připomenout, že v této době (1537) papež Pavel III. vydává bulu *Sublimis Deus*, v níž se zastává práv indiánů coby bytostí „obdařených rozumem a nesmrtelnou duší“, vyjadřuje se zřetelně proti jejich zotročování a hovoří o „pokojné evangelizaci

pro tento „projekt“ se roku 1540 vydává opět do Španělska, kde se mezitím otázky oprávněnosti kolonizace Ameriky a zacházení s domorodým obyvatelstvem – mj. v návaznosti na Vitoriovy *relectiones* – staly palčivým a diskutovaným tématem. Jeho pobyt na starém kontinentě se tentokrát protáhne. Las Casas předává Karlu V. své spisy, v nichž líčí krutosti, kterých se na obsazených územích kolonizátoři na *indios* dopouštějí, a pléduje za to, aby „péče o domorodce byla přenechána výhradně církvi“.⁴³ Tyto intervence nacházejí u císaře odezvu. Karel V. svolává roku 1542 mimořádnou komisi pro otázky Západní Indie, jejímiž závěry jsou tzv. Nové zákony (*Leyes nuevas*). Ty novým způsobem upravovaly vztahy v koloniích: požadovaly plošný, bezvýjimečný zákaz otroctví a obsahovaly příkaz nezřizovat nové *encomiendy*. Hovořily rovněž o tom, že pokud by bylo s domorodci špatně nakládáno, měly dané *encomiendy* připadnout královské koruně. Zákony se setkaly s odmítavými reakcemi jak ze strany kolonizátorů, tak ze strany některých misionářů. Byly následujícího roku zmírněny a roku 1545 úplně zrušeny. Zůstávají však dokladem snahy o ochranu práv *indios*, která byla implementována do pozitivního práva.⁴⁴ Roku 1543 přijímá Las Casas návrh na jmenování biskupem v Chiapas, v jednom „z nejchudších a nejvíce vykořisťovaných regionů Západní Indie“⁴⁵ na území dnešního Mexika. Následujícího roku odjíždí zpět na americký kontinent, tentokrát do svého nového působiště, kde opět naráží na odpor kolonizátorů.

Roku 1547 se Las Casas naposledy vrací do Evropy, kde se mezitím opět začala prosazovat „teorie otroctví indiánů“, která označovala *indios* za bytosti určené od přirozenosti k otroctví. Předním představitelem této teorie byl dvorní kronikář a teolog Juan Ginés de Sepúlveda (1490–1573). Ten Aristotelovu kategorii otroctví od přirozenosti vztáhl na domorodé obyvatelstvo Nového světa a „pololidstvím barbarů“ (*indios* označoval za *homunculi*, za bytosti s pouhými zbytky či stopami lidství) a nadřazeností Španělů odůvodňoval legitimitu kolonizace a násilnou christianizaci.⁴⁶ Když se Las Casas o těchto stanoviscích svého řádového spolubratra dozví, všemi silami se zasazuje o to, aby

jako o jediném způsobu křesťanské misie“. DELGADO, Mariano. Bartolomé de Las Casas, s. 29.

⁴³ OCKENFELS, Wolfgang. *Kolonialethik*, s. 73.

⁴⁴ Srov. FURGER, Franz – STROBEL-NEPPLE, Cornelia. *Menschenrechte und katholische Soziallehre*. Freiburg (Švýc.): Iustitia et Pax, 1985, s. 110; GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 151.

⁴⁵ DELGADO, Mariano. Bartolomé de Las Casas, s. 30.

⁴⁶ Srov. GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 146.

spis prezentující tyto názory nebyl otištěn. Sepúlveda však přechází do protiútoků a biskupa v Chiapas obviní z velezrady a hereze.⁴⁷

Spor se vyhrócuje a v letech 1550–1551 dochází k veřejné disputaci obou aktérů za přítomnosti nejvýznamnějších španělských teologů (Melchior Cano, Domingo de Soto aj.). V ní Bartolomé de Las Casas formuluje své argumenty na ochranu práv původních obyvatel Nového světa.⁴⁸ Poukazuje zejména na to, že rovněž *indios* je třeba pokládat za plnohodnotné lidi. Vědomě navazuje na Aristotelovy myšlenky o otroctví od přirozenosti a poukazuje na to, že Aristoteles vztahoval pojem *fysei dúlos* na mentálně postižené osoby. Tento pojem nelze v souvislosti s *indios* použít, neboť názor, že „celé národy sestávají pouze z duchovně narušených lidí, by odporoval křesťanské teologii stvoření, která učí o přirozené rovnosti všech lidí“.⁴⁹ Podle křesťanského učení o stvoření není možné, aby se jeden člověk „narodil jako *servus* a druhý jako *dominus*, všichni se od přirozenosti rodí jako svobodní“.⁵⁰ Ve druhém kroku Las Casas poukazuje na to, že *indios* vedou – a již před příchodem Španělů vedli – kulturní způsob života, jak to dokládá například existence velkých měst, zákonů, umění či politické moci. Nelze je tedy považovat za neplnohodnotné lidi, kteří jsou od přirozenosti určeni k otročké práci.⁵¹

K uznání *indios* jako plnohodnotných lidí ho přitom vede nejen jeho vlastní zkušenost, kterou Sepúlveda postrádá,⁵² nýbrž rovněž teoretické úvahy. V nich se opírá jak o přirozenoprávní argumentaci, tak o křesťanskou teologii stvoření. Svobodu charakterizuje „jako nejcennější a nejvyšší ze všech časných dober“.⁵³ Bojuje proto „prostřednictvím všech politických a legislativních nástrojů za zákaz otroctví“.⁵⁴

⁴⁷ Srov. DELGADO, Mariano. Bartolomé de Las Casas, s. 51.

⁴⁸ Srov. HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 77–81. Text disputeace dostupný v: DE LAS CASAS, Bartolomé. Die Disputation von Valladolid (1550–1551). In DELGADO, Mariano (ed.). *Bartolomé de Las Casas: Werkauswahl*. Sv. 1: *Missionstheologische Schriften*. Paderborn: Schöningh, 1994, s. 337–436.

⁴⁹ GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 147–148.

⁵⁰ DE LAS CASAS, Bartolomé. De Regia Potestate, 34. Citováno podle GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 148.

⁵¹ Srov. DE LAS CASAS, Bartolomé. Die Disputation von Valladolid, s. 371–372.

⁵² Sepúlveda své představy o domorodcích coby „pololidech s barbarskými způsoby života“ čerpal výhradně z barvitých zpráv zprostředkovaných kolonizátory a misiónáři. Srov. OCKENFELS, Wolfgang. *Kolonialethik*, s. 60.

⁵³ DE LAS CASAS, Bartolomé. Entre los Remedios, 327. Citováno podle GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 150.

⁵⁴ Las Casas považoval otroctví Afričanů zpočátku za přijatelné. Teprve v padesátých letech se vyjadřoval jednoznačně odmítavě rovněž k otroctví černochů, tedy

V popředí úvah Bartolomé de Las Casas stojí misijní zájem o *indios*. Zatímco Sepúlveda jejich „pohanské“ zvyky považuje za dostatečný důvod k válečné intervenci, zastává Las Casas názor, že ani kruté a pro křesťany nepřijatelné náboženské zvyklosti, jako jsou např. lidské oběti, nemohou být důvodem pro válečné podrobení, a to ani z důvodu ochrany obyvatel před sebou samými ani z důvodů morálních. *Indios* praktikují tyto zvyky z neznalosti a tato neznalost je pro ně omluvou. Množství obětí způsobené válkou Španělů oproti tomu nelze jakkoli ospravedlnit.⁵⁵ Násilná christianizace podle Las Casase nevede k interiorizovanému přijetí křesťanské víry. *Indios* mají přijmout víru svobodně, na základě rozumu a „zkušenosti s dobrými skutky“ křesťanů a misionářů, nikoli na základě prosazení násilím.⁵⁶ Křesťanská misie neprobíhá za „použití vnější síly“ (*violencia exterior*), nýbrž „musí být chápána jako naléhání prostřednictvím přesvědčování“ (*violencia persuasiva*).⁵⁷ Válečnou intervenci nelze chápat jako přípravu na evangelizační působení, jak to tvrdí Sepúlveda.⁵⁸ Pro „hlásání víry nemůže být proti indiánům vedena žádná válka“ a ty války, které byly doposud vedeny, je třeba pokládat za „tyranské a škodlivé pro zvěstování evangelia“.⁵⁹

Roku 1550 Las Casas rezignuje na svůj biskupský stolec. Zůstává ve Španělsku a nadále se věnuje psaní a politickým intervencím. Okolo roku 1552 dokončuje traktát o otroctví indiánů (*Tratado sobre les indios quo se han hecho esclavos*). V něm zastává mj. názor, že všichni *indios* jsou „zotročeni neprávem (*injustamente*). Španělé mohou vlastnit *indios* jen se ‚špatným svědomím‘, což platí i tehdy, pokud si otroky od indiánů naverbovali. Důsledkem toho žijí ve smrtelném hříchu, z něhož se mohou vyvázat jen pod podmínkou, že poměry vrátí do původního stavu, tzn. že zotročené *indios* znovu propustí do ‚staré svobody‘.“⁶⁰ Svoboda ve smyslu svobody osobní i svobody politické (coby možnosti svobodně si vládnout) je zde představována jako

k otroctví bezvýjimečně. Srov. GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 151–154 (cit. s. 152).

⁵⁵ Srov. OCKENFELS, Wolfgang. *Kolonialethik*, s. 59.

⁵⁶ Srov. HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 78.

⁵⁷ GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 155.

⁵⁸ Srov. DE LAS CASAS, Bartolomé. Die Disputation von Valladolid, s. 363–364.

⁵⁹ HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 81; srov. DE LAS CASAS, Bartolomé. Die Disputation von Valladolid, s. 372.

⁶⁰ SIEVERNICH, Michael. Einleitung: Las Casas und die Sklavenfrage. In DELGADO, Mariano (ed.). *Bartolomé de Las Casas: Werkauswahl*. Sv. 3/1: *Sozialethische und staatsrechtliche Schriften*. Paderborn: Schöningh, 1996, s. 61–66, 64.

základní mravní hodnota.⁶¹ Tento spis je, jak tvrdí Michael Sievernich, výjimečný mj. tím, že se v něm poprvé v novověkých dějinách objevuje pojem lidská práva (*derechos humanos*).⁶²

Z řady jeho děl, které vznikají v následujících letech, je třeba uvést zásadní historické spisy *Historia de las Indias* či *Apologética historia sumaria*. Ještě v posledním roce svého života píše Las Casas ve věci ochrany práv indiánů žádost adresovanou nově zvolenému papeži Piovi V., v níž požaduje „církevní klatbu pro ty, kdo ospravedlňují válku proti domorodcům, a žádá o vyslání papežských inspektorů“⁶³ do zámořských kolonií, kteří by se zaměřili na dodržování práv *indios*.

Las Casas po sobě zanechal řadu spisů svědčících o jeho neúnavném angažmá za práva indiánů – od dopisů přes zprávy o jejich situaci a svědectví o krutostech konquistadorů po scholastické traktáty a rozsáhlá historická pojednání o dějinách Západní Indie.⁶⁴ Jeho angažmá se ve své době setkalo s nejednoznačným přijetím.⁶⁵

Las Casas je jedním z prvních myslitelů, který ve svých úvahách předkládá a odůvodňuje osobní práva na svobodu. Třebáže používá pojem lidská práva, neformuluje žádnou teorii či ucelený koncept, nýbrž se zabývá konkrétními nespravedlnostmi. V pozadí jeho reflexí stojí především úsilí o evangelizaci *indios*, kterou násilná kolonizace a jejich zotročování znesnadňují.⁶⁶ Nasazení za svobodu *indios* jde podle něj ruku v ruce s křesťanskou teologií stvoření, podle níž má každá lidská bytost Bohem garantovanou důstojnost.⁶⁷

⁶¹ Srov. tamtéž, s. 64.

⁶² Srov. tamtéž, s. 64, pozn. 10. K této tezi se Sievernich vrací o šestnáct let později a konstatuje, že byla dosvědčena rovněž v novějším interdisciplinárním bádání. – Srov. SIEVERNICH, Michael. 460 Jahre Menschenrechte. *Stimmen der Zeit* 2012, roč. 230, č. 12, 816–826, včetně odkazů na nedávné studie.

⁶³ OCKENFELS, Wolfgang. *Kolonialethik*, s. 75.

⁶⁴ Souborné vydání jeho spisů zahrnuje čtrnáct svazků. – Srov. CASTAÑEDA DELGADO, Paulino (ed.). *Fray Bartolomé de Las Casas, Obras completas*. 14 sv. Madrid: Alianza Editorial, 1988–1998.

⁶⁵ Böckenförde tuto skutečnost popisuje slovy, že „pro jedny byl svědomím Španělska, pro druhé tím, kdo poskvřňoval jeho slávu“. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 370.

⁶⁶ Srov. GILLNER, Matthias. Bartolomé de Las Casas (JCSW), s. 159–160.

⁶⁷ K novému zájmu o život a dílo Bartolomé de Las Casas došlo (až) v 19. a 20. století. V německém jazykovém prostředí je této tématice věnována intenzivní pozornost zvláště v 90. letech minulého století, kdy vycházejí jak souhrnné a vybrané spisy Bartolomé de Las Casas a Francisca de Vitorii, tak řada odborných studií. Kromě literatury citované v tomto článku srov. např. DECKERS, Daniel. *Gerechtigkeit und Recht: Eine historisch-kritische Untersuchung der Gerechtigkeitslehre des Francisco de Vitoria (1483–1546)*. Freiburg (Švýc.): Univ.-Verl., 1991; MEIER, Johannes – LANGENHORST,

Závěr

Přestože se spojení „lidská práva“ v dílech představitelů španělské pozdní scholastiky objevuje spíše výjimečně a není nijak zvláště zdůrazňováno, můžeme mezi pojetím lidských práv, tak jak byla formulována v osvícenství, a tím, jak o právech *indios* uvažovali španělští teologové raného novověku, vyzorovat určité *myšlenkové shody*.⁶⁸ Na prvním místě je třeba zmínit principiální argumentaci opírající se o rovnost všech lidí, která není dána příslušností k nějakému národu, rase, civilizaci či kultuře, nýbrž je určena důstojností, která náleží člověku jako člověku. „Odůvodnění svobody jako původního stavu a práva člověka je“ – řečeno slovy Ernsta-Wolfganga Böckenfördeho – „velkým počinem [španělské scholastiky. Tato odůvodnění] sice vycházejí z teologického obsahu, získávají však v rozšíření na všechny lidi, bez rozdílů mezi věřícími a nevěřícími, mezi Španěly a indiány, zároveň lidskoprávní obsah.“⁶⁹ Argumentace, která se utvářela v interakci s problematikou kolonizace a otroctví, vykládala práva na život a svobodu jako přirozená práva člověka.⁷⁰ Vedle rovnosti člověka můžeme spatřovat podobnost rovněž v „přesvědčení, že všichni lidé a národy tvoří společenství, které žije ze směny a sdílení“.⁷¹ Jinou podobnost s osvícenským pojetím lze vidět v tom, že se jejich obsahy a argumentace utvářely v napětí s politickou mocí s cílem, aby se obrana lidských svobod odrazila do pozitivněprávních norem.⁷² Ačkoli tedy obsahy lidskoprávní debaty v raném novověku na jedné straně a debaty osvícenské na straně druhé nemůžeme považovat za obsahově identické, je zřejmé, že přístupy španělské scholastiky obsahují v základu „něco, co se ve své podstatě v mnohém kryje s tím, pro co se v následující době používá spojení ‚lidská práva‘“.⁷³

Annegret (ed.). *Bartolomé de Las Casas: Der Mann – das Werk – die Wirkung*. Frankfurt a. M.: Knecht, 1992.

⁶⁸ K následujícímu srov. HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 82–85.

⁶⁹ BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 396.

⁷⁰ Srov. SIEVERNICH, Michael. 460 Jahre Menschenrechte, s. 816.

⁷¹ HILPERT, Konrad. Die Menschenrechte in Theologie und Kirche. In DURST, Michael – MÜNK, Hans-Joachim – BENTELE, Katrin (ed.). *Theologie und Menschenrechte*. Freiburg (Švýc.): Paulusverl., 2008, s. 68–112, zde 81.

⁷² V tomto směru představují „zákoníky (zvláště *Leyes nuevas* z roku 1542) navzdory své neúčinnosti do dnešních dnů pozoruhodný pokus chránit z morálních motivů politicky a hospodářsky poddané lidi a národy“. HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 84.

⁷³ HILPERT, Konrad. Die Menschenrechte in Theologie und Kirche, s. 80.

Můžeme přitom předpokládat, že ideje španělské scholastiky nebyly intelektuálům, na něž hlavní „lidskoprávní protagonisté“ 18. století navazovali, neznámé. Právnická a filozofická literatura Hugo Grotius (1583–1645) spisy zejména Francisca de Vitorii (a dále Francisca Suáreze) znal a ve svých úvahách o mezinárodním právu na ně navazoval.⁷⁴ Na Grotia myšlenkově přímo navazují Samuel von Pufendorf (1632–1694), jenž „chápe člověka jako bytost od přirozenosti svobodnou a jako nositele důstojnosti, kterou má respektovat také vládce, a Christian Wolff (1679–1754), jenž – vycházející z výroku, že „všichni lidé jsou si od přirozenosti rovní“ – předkládá řadu vrozených práv jednotlivce“.⁷⁵ K rozšíření těchto myšlenek přispěla zřejmě rovněž skutečnost, že texty uvedených autorů byly v Evropě a Nové Anglii 18. století běžně používány coby učební texty pro studenty práva.⁷⁶ Můžeme se proto domnívat, že argumentace Francisca de Vitorii a dalších představitelů španělské scholastiky měly v tomto smyslu určitý vliv na myšlení ideových předchůdců novověkých revolucí v Americe i ve Francii, třebaže na ně nebylo v osvícenském lidskoprávním diskurzu přímo odkazováno.

V každém případě přinesla španělská pozdní scholastika pozoruhodné a ve své době nové reflexe, témata a argumentace, které měly důležitý význam pro vývoj a podobu evropské filozofie práva a státu v následujících staletích.⁷⁷ Zůstává zároveň důležitým historickým svědectvím o zápasu za obranu práv člověka a jedinečným dokladem „raně novověkého setkání“ lidských práv a křesťanské teologie.

RÉSUMÉ

PETR ŠTICA

The Dawn of Human Rights: The Origins of the Debate about Human Rights in Spanish Late Scholasticism

The origins of the modern concept of human rights are most frequently linked with the Enlightenment. However, one of the first discussions concer-

⁷⁴ Srov. OCKENFELS, Wolfgang. *Kolonialethik*, s. 78. Ke vlivům španělské scholastiky na antiabsolutistickou literaturu pozdního 16. a raného 17. století srov. již OESTREICH, Gerhard. *Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten im Umriß*. 2. vydání. Berlin: Duncker & Humblot, 1978, s. 35.

⁷⁵ HILPERT, Konrad. *Menschenrechte und Theologie*, s. 87.

⁷⁶ Srov. tamtéž.

⁷⁷ Srov. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang. *Geschichte der Rechts- und Staatsphilosophie*, s. 398.

ning the “rights of human beings” can be found at the outset of the modern period, in the context of the so-called Spanish Late Scholastic period, and in connection with ethical reflection on the colonization of the New World. The most notable participants in this discussion were Francisco de Vitoria, OP (1483–1546) and Bartolomé de Las Casas, OP (1484–1566). This essay will examine their views on human rights, which are of significance to the history of ideas. It will conclude by pointing to the manner in which this human rights debate, which emerged from the occupation of territories in the New World, came to influence the human rights debate in the Enlightenment.

Key words

Human rights, Colonization, Spanish Late Scholasticism, Francisco de Vitoria, Bartolomé de Las Casas